

Értelmi fogyatékosok a középiskolások szemével

Kutatásom tárgyául azért választottam ezt a témát, mert emberként és szakemberként egyaránt érintettnek érzem magam. Emberként úgy, hogy nap mint nap szembesülök a társadalom előítéletével a mássággal szemben, szakemberként pedig küzdeni szeretnék ellene. A napjainkban egyre erősödő integrációs törekvések (a különböző fogyatékoságú embereknek az épekkal közösen történő nevelése, oktatása, foglalkoztatása) is arra ösztönöznek, hogy foglalkozzam e témával.

Ugyanis az integrációnak csak úgy van létjogosultsága, ha az nem parancsszóra történik, illetve ha a társadalom befogadókészsége nyilvánvaló, ha tagjai felkészültek.

Abból a tényből indultam ki, hogy az embernek a másik ember iránti magatartása szocializáció folyamán alakul ki.

A felnőttek társadalma egy adott kérdésben feltehetően mindig előítéletesebb, mint a gyerekek, illetve a fiatalok csoportjai.

Felnőttek körében végzett attitűdvizsgálatot többek között *Illyés Sándor* és *Mérei Ferenc*. Vizsgálódásuk több fogyatékosági csoportot ölelt fel, de más aspektusból indultak ki, mint én. Vizsgálataikból azt a következtetést vonták le, hogy nem mondhatjuk általánosnak a fogyatékosokkal szembeni előítéletet, mivel annak mértéke a fogyatékoság típusától is függ. Az értelmi fogyatékosok például igen kedvezőtlen „elbírálásban” részesülnek. Az elfogadással kapcsolatos vizsgálatait *Erdősi* is több fogyatékosági típusnál végezte, hasonló eredménnyel. *Dönhoff* Észak-Westfaliában 760 embert kérdezett meg. Arra kereste a választ, hogy az ottani kisegítő iskolásokat hogyan ítélik meg az emberek. A válaszadók igyekeztek semleges álláspontra helyezkedni. A vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy az értelmi fogyatékosok társadalmi megítélése a többi fogyatékosági típushoz viszonyítva (is) sokkal rosszabb. A témában végzett felmérések mindegyike a felnőttek beállítódásait kutatta, míg a fiatalok csoportjainak attitűdvizsgálatára eddig nem került sor.

Ahhoz, hogy közelebb jussunk ennek a problémakörnek a lehetséges megoldásaihoz, úgy gondoltam, hogy ezt a hiányt pótolni kell: vagyis meg kell ismerni a fiatalok véleményét. Úgy döntöttem, hogy a 14–18 év közötti gimnazista korosztályt teszem vizsgálódásom tárgyává. Azért gondoltam rájuk, mert ez az a korosztály, amelyik rendelkezik már bizonyos tárgyi ismeretekkel, a felnőttek véleményét, nézeteit bizonyos kritikával szemléli és a körülöttük zajló dolgokról már van kialakult véleménye, tapasztalata.

Dolgozatom forrásául egy 1992/93-ban készült vizsgálatom anyaga szolgál. A munkát 1991-ben problémafelméréssel kezdtem meg: egy 11 pontból álló kísérleti kérdéssorral 312 gimnazistát kerestem meg egy-egy budapesti, illetve nyíregyházi gimnázium valamennyi évfolyamában. A feldolgozás során kapott eredmény arra ösztönzött, hogy komolyabban foglalkozzam a kérdéssel és egy jóval nagyobb volumenű felmérést végezzek a középiskolások körében.

A kérdések három csoportot alkotnak. Az elsőbe tartozókkal azt vizsgálom, hogy a középiskolások milyen tárgyi ismeretekkel rendelkeznek a témával kapcsolatban, a másodikba tartozókkal a vizsgált populációról meglévő szubjektív véleményekre kérdezek, míg a többiek azt tudakolják, hogy a gimnazisták honnan szerzik ismereteiket az értelmi fogyatékoságról.

A kérdőíves felméréssel nagy minta bevonására nyílt lehetőség. A minta nem reprezentatív, de a nagy elemszám miatt bizonyos következtetések levonására alkalmas. Hozzávetőlegesen 3300 gimnazista kitöltött kérdőívét kaptam vissza, amelyből az anyag nagysága és az idő rövideje miatt eddig 1869-et dolgoztam fel az alábbi megoszlás szerint.

A feldolgozáshoz a következő szempontokat vettem figyelembe: Milyen eltérések tapasztalhatóak az állami és az egyházi gimnáziumban tanulók között? Az egyes korosztályok nézetei mennyiben térnek el egymástól? A véleményalkotást befolyásolja-e az, hogy a válaszoló melyik nemhez tartozik? A kapott válaszokat még sok más szempontból össze lehetett volna hasonlítani (pl. hogy egy adott kérdőívben belül a válaszok mennyire következtetések, hogy földrajzi elhelyezkedés szempontjából van-e különbség a válaszok között, milyen kifejezéseket használnak a fiatalok az értelmi fogyatékosok megnevezésére vagy velük kapcsolatosan stb.) A fentebb említett okok miatt azonban erre nem vállalkozhattam.

Munkám nem szociológiai felmérés, csupán helyzetkép, mely további gondolatokat ébreszthet. Az adatokat elsősorban minőségi szempontból kívántam elemezni, illetve pedagógiai következtetéseket szerettem volna levonni belőlük. Matematikai statisztikai eljárásokat a kutatásnak ebben a szakaszában nem alkalmaztam, ügyelve arra, hogy a válaszok sokszínűsége, egyedisége a feldolgozás során megmaradjon. Célom e munkával az volt, hogy felhívjam a figyelmet ennek a kérdésnek a fontosságára, továbbá, hogy megoldásához segítséget nyújtsak.

A terjedelmi korlátozottság miatt nem vállalkozhatok a felmérés eredményének teljes ismertetésére. Ezért a fentebb jelzett kérdéskörből kiemeltem négy kérdést. Ezek megítélésem szerint jól reprezentálják az adott területeket.

Ki mit ért értelmi fogyatékoságon?

Ma Magyarországon a legerjedtebb értelmifogyatékoság-definíció *Lányinétől* származik. Az ő megközelítési módja a pszichológiai és nem pedig pedagógiai alapon nyugszik: „Az értelmi fogyatékoság a központi idegrendszer fejlődését befolyásoló örökletes és környezeti hatások eredőjeként alakul ki, melynek következtében az általános értelmi képesség az adott népesség átlagától az első élet évektől kezdve számottevően elmarad, és amely miatt az önálló életvezetés jelentősen akadályozott.”

Az UNESCO 1977-es meghatározása a pedagógia oldaláról közelíti meg a kérdést, mely szerint az értelmi fogyatékoság általános intellektuális fogyatékoság, mely a fejlődés folyamatában jelentkezik és együtt jár az életben való tájékozódási képesség csökkenésével.

E két definíció lényeges, közös eleme, hogy a fogyatékoság középpontjába az értelmi képesség sérülését, illetve az önállóságban való akadályozottságot állítja.

Vajon mennyire fordulnak elő ezek a definitív elemek a gimnazisták válaszaiban? A válaszokat olyan típusokba soroltam, melyekben a tartalom nem, legfeljebb a nyelvi megformálás volt eltérő.

Az egyházi gimnáziumba járók többsége (mind a négy osztályfokon):

- az átlagtól eltérő értelmi szintet;
- agyi károsodást;
- csökkent és/vagy korlátozott szellemi képességet;

- önálló életvitelre való képtelenséget;
- beszámíthatatlanságot, gondolkodási zavart;
- valamilyen betegséget ért értelmi fogyatékoságon.

Számos megdöbbentő egyedi választ is kaptam. Ezek szerint az értelmi fogyatékoság például: szentségtelenség; lelki-művészi érzékenység; lelki gyengeség; gyerekes viselkedés; testi-lelki sérülés.

Az állami gimnáziumok tanulói az értelemnek, a szellemi képességnek az életkori szinthez viszonyított elmaradását, sérülését, a központi idegrendszer sérülését értik értelmi fogyatékoságon, melyet sokan közülük is gyógyíthatatlan betegségnek tartanak. Néhány érdekesebb válasz szerint az értelmi fogyatékoság: autizmus; öngyilkosság; testi fogyatékoság; elmebetegség; egészségkárosodás.

Az egyes típusválaszokat nézve kitűnik azok differenciálatlansága, de a hivatalos definíció több eleme is megtalálható bennük. Feltűnő, hogy a megkérdezettek az értelmi fogyatékoságot keverik más fogyatékoságokkal (testi fogyatékoság, autizmus stb.), ami annak tudható be, hogy az értelmi fogyatékoság első látásra nem állapítható meg. Elgondolkodtató az is, hogy az értelmi fogyatékoságot sokan betegségnek tartják. Ez a feltevés azzal járhat, hogy gyógyíthatónak gondolják, és ezért szerintük mindent meg is kell tenni. Ez a téves felfogás pedig (ha nem világoztatják fel őket) a konkrét segítségnyújtás módját helyezi hibás alapokra, illetve mint potenciális szülők kergetnek majd hiú ábrándokat fogyatékos gyermek születése esetén.

Az értelmi fogyatékoság okai

Míg az előző kérdésnél bizonyos eltérést tapasztaltam a két iskolatípus tanulóinak válaszai között, addig ennél a kérdésnél az egyházi és az állami gimnazisták válaszai hasonlóan csoportosíthatók:

- születési rendellenesség;
- baleset;
- genetikai okok;
- betegség;
- agyi-idegrendszeri sérülés;
- szülők nem megfelelő életmódja;
- sokk és stressz;
- terhesség alatti dohányzás, drog- és alkoholfogyasztás, betegség (rubeola), sérülés (pl. ütés), lelki sérülés, gyógyszeresedés.

Azon tanulók válaszaiból, akik a születési rendellenességet jelölték meg okként, nem derült ki, hogy pontosan mire is gondolnak. Ugyanis, ha ezen születés közbeni idegrendszeri sérülést értenek, igazuk van. Ha úgy gondolkodnak, hogy ezzel az állapottal (értsd: értelmi fogyatékosággal) jön a gyermek világra, akkor már általában nem okról, hanem következményről van szó.

Meglepő a stressznek és a sokknak okként való megnevezése. Ezek helytelen válaszok. Az egyházi gimnazisták valószínűleg azért értelmezték nagyobb számban okként ezeket az ártalmakat, mert a lelkiségnek nagy szerepet tulajdonítanak az ember életében.

A baleset és a betegség is lehet az értelmi fogyatékoság oka, annál nagyobb valószínűséggel, minél fiatalabb korban következik be (kisgyermekkor, csecsemőkor), tehát minél éretlenebb az idegrendszer. Az emberek döntő többsége azonban nem ezen okok miatt lesz értelmi fogyatékos. A főbb kóreredetekről még nem volt szó: a genetikai okokról, az agyi/idegrendszeri sérülésekről, a szülők nem megfelelő életmódjáról és a terhesség alatti káros hatásokról, amelyek mind a nemek, mind az évfolyamok, mind pedig a két iskolatípus tekintetében a leggyakoribb válaszokként szerepelnek. Számomra ez a várakozásokon felüli tájékozottság azt mutatja, hogy feltehetően jó színvonalon folyik a

gimnáziumokban a biológia oktatása, illetve hogy a káros szenvedélyek elleni propagandának van már kézzel fogható eredménye.

Az értelmi fogyatékos emberek házasságkötéséről, gyermekvállalásáról

Az értékelésnél különválasztottam a kérdés két részét, mivel a válaszadók eltérően reagáltak a házasság, illetve a gyermekvállalás problematikájára. A középiskolások többsége helyesli az értelmi fogyatékosok házasságkötését, s ez egyaránt vonatkozik az állami gimnáziumok tanulóira (a lányokra inkább, mint a fiúkra) és az egyházi iskolában tanulókra. Ennek okát abban látom, hogy az egyházak elgondolása szerint a család, a házasság szent, és tökéletes alkotása Istennek. A lányok helyeslő magatartásának magyarázatát abban látom, hogy a nők számítanak minden társadalomban a család alappilléreinek, a házasság mint intézmény fő támogatóinak. Az értelmi fogyatékosok házasságkötését helyeslők közül a legtöbben azzal érveltek, hogy a házassághoz nekik is joguk van, érzelmeik nekik is lehetnek, illetve hogy így lesz teljes az életük. A nemleges választ adók indoka az volt, hogy az értelmi fogyatékos ember magát sem képes ellátni, nem-hogy egy házastársat. Néhány egyéni válasz: „A családi közösség biztonságos hátteret biztosít nekik.” (állami gimnázium, 2. osztályos lány); „Na, nem. Ez azért már sok, hisz úgysem tudnak megfelelni a feltételeknek.” (állami gimnázium, 4. osztályos fiú); „Élethez való jog a házasság.” (állami gimnázium, 4. osztályos lány); „Én iszonyodom a ötlettől.” (állami gimnázium, 4. osztályos lány); „Nem lenne szabad megengedni! Ezek nem tudják, hogy mit vállalnak.” (református gimnázium, 3. osztályos lány).

Az értelmi fogyatékos emberek gyermekvállalásáról véleményt alkotni igen nehéz etikai probléma. Hogy a megkérdezett gimnáziumi tanulók mennyire komolyan vették ezt a kérdést és igyekeztek őszinte választ adni, mutatja, hogy kevesebben nem foglaltak állást, mint a házasságkötéssel kapcsolatos kérdésben. Míg a megkérdezettek kétharmada egyetért az értelmi fogyatékos emberek házasságkötésével, annak közel fele elutasítja a gyermekvállalásukat. Véleményüket azzal indokolják, hogy a gyermek is értelmi fogyatékos lesz, illetve hogy a szülők nem lennének képesek felnevelni gyermeküket. Figyelemre méltó, hogy az egyházi gimnáziumok tanulói kevésbé elutasítók. A jelenség egy lehetséges magyarázata az, hogy míg az állami gimnáziumok tanulói racionálisabban gondolkodnak, az egyházi gimnáziumban tanulók a kérdésnek az érzelmi vetületét tartják szem előtt. Csak minden ötödik megkérdezett ért egyet az értelmi fogyatékosok gyermekvállalásával, mondván, nekik is emberi joguk családot alapítani. Az elfogadó véleményt megfogalmazók nagyobb arányban az egyházi iskolákba járók közül kerülnek ki, a fentebb már jelzett feltételezésünkkel magyarázhatóan. Egy-két egyedi választ innen is ismertetek. „A gyermekvállalást nem tartom helyesnek, mert gyengíti az emberi fajt” (állami gimnázium, 3. osztályos fiú); „Mivel nem teljes értékű emberek, ezért nem képesek teljes értékű embert nevelni.” (állami gimnázium, 3. osztályos lány.); „Inkább fogadjanak örökbe” (állami gimnázium, 1. osztályos lány); „Lehet, hogy még jobb szülőkké válnak, mint nem fogyatékos embertársaik.” (piarista gimnázium, 1. osztályos fiú); „Helyeslem akkor is, ha a gyermek értelmi fogyatékos lesz.” (evangélikus gimnázium, 4. osztályos fiú).

A találmra kiemelt egyedi válaszok közül az első kettő szellemiségében igen veszélyes érveket, gondolatokat sorakoztat fel. A tökéletes emberi faj deklarálása már milliók halálát idézte elő e században, és sajnos, napjaink politikai színpadán is jelen van ez a probléma. Ahhoz, hogy ez a szemlélet és értékrend ne, vagy legalább kevésbé tudjon tért nyerni, az iskolának és a családnak össze kell(ene) fognia. Az értelmi fogyatékos emberek gyermekvállalásának elutasításában a középiskolások reális érvként fogalmazzák meg az öröklődés lehetőségét, illetve a gyermeknevelés nehezítettségét, lehetetlenségét. (Ez így általánosítva igaznak tűnik, de ha az értelmi fogyatékoságot differenciáltabban értelmezzük, akkor a lehetőségeknek, érveknek is árnyaltabbá kell válniuk.) (1)

Az örökbefogadás lehetőségének felvetése humánus, de egyben irreális elgondolás. Ha valakit, még ha önhibáján kívül is, alkalmatlannak tartanak saját gyermek nevelésére, akkor ott az örökbefogadás sem jöhet szóba. (2)

Kutatásom fontosságát és a konkrét, aktuális feladatok meghatározását az e kérdésre adott válaszok elemzése igazolta.

Honnan származnak az értelmi fogyatékoságról szerzett ismeretek?

A megkérdezett népesség 68%-a a tömegkommunikációt jelölte meg a legfőbb forrásként (tették ezt inkább az állami gimnázium tanulói). Számukra a tömegkommunikáció egyfajta kapcsolatteremtési pótlék, lehetőség – nem kínál számukra megfelelő alternatívát sem az iskola, sem a család. Ami nagyon szembetűnő és elgondolkodtató, hogy az általában lehitelesebbnek vélt „iskola” mindössze 4–5%-kal részesedik a válaszok közül. Úgy látszik, ha ad is tárgyi ismereteket az iskola, kevésbé nevel. (Ez az érték vizsgálatomban mindkét iskolatípusnál egyaránt a feltételezettnél kevésbé volt meghatározó.) Ha figyelembe vesszük, hogy csak minden ötödik középiskolás szerzi ismereteit a családból, akkor a kép gyógypedagógus szemmel egyenesen elkésítő.

A középiskolások az értelmi fogyatékoságról való ismereteiket elsősorban tehát a tömegkommunikációból nyerik. A tömegkommunikáció tájékoztatásai gyakran differenciálatlanok, inkább érzelmes, mint tárgyyszerű megközelítések. A szakmailag helyes, rövid műsorok (Segítőtárs, Sorstársak) keveseknek szólnak, nézettségük viszonylag csekély. A nyomtatott sajtó esetében hasonló a kép: a publikációk részvétet, sajnálatot igyekeznek kiváltani, a szokatlanságra, a hírértékre törekednek. A család és az iskola szerepvállalása a tájékoztatásból, sajnos, elenyésző – a szülők és a pedagógusok itt felkészületlenek, nem rendelkeznek hiteles ismertekkel, „struccpolitikát” folytatnak –, ami magában hordozza a problémák társadalmi szintű fennmaradását, konzerválódását.

Mindezek ismeretében fontosnak tartom a társadalom széles rétegeit elérő objektív tájékoztatást. Ennek érdekében különböző fórumokon előadásokat kell(ene) szervezni – például osztályfőnöki órán, persze nem csak gimnáziumokban –, ismeretterjesztő filmeket készíteni, tájékoztató anyagot írni. Fontos továbbá, hogy a pedagógusképző intézmények hallgatói is megfelelő ismereteket szerezzenek erről a népegről. Elengedhetetlennek tartom azt is, hogy a pedagógustársadalom tagjait ellássuk olyan információkkal, amelyek segítségükre lesznek egy pozitív, emberközpontúbb, elfogadóbb magatartásforma kialakításában és közvetítésében.

Jegyzet

(1) Az értelmi fogyatékosnak minősített népesség jelentős részének akadályozottsága nem biológiai-genetikus, hanem szociokulturális „kóreredetű”. A megkérdezett fiatalok válaszaiban nagy valószínűséggel az organikus károsodással kapcsolatos rossz prognózisok, és nem a segítség, a jelen idejű kultúra ismeretéből fakadó elutasítás dominál.

(2) Az örökbefogadás lehetőségének elfogadása is azt mutatja, hogy a köztudatban is erőteljesebb a fogyatékosok biológiai öröklődésének hallomása.